

Iš archyvų

Daiva DAPKUTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas
Vytautas Magnus University, Lithuania

Nežinomi į sovietų okupacinę zoną patekusių lietuvių karo pabėgėlių likimai The Unknown Fates of Lithuanian War Refugees in the Soviet Occupation Zone

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, gelbėdamiesi nuo grįžtančių sovietų, iš Lietuvos į Vakarų traukėsi nemažai žmonių. Oficialiajai vokiečių okupacinei valdžiai iki paskutinių dienų pavyko išlaikyti visuomenės rimtį, – įtakos tam turėjo tiek oficialioji žiniasklaida, tiek vokiečių propaganda, net Raudonajai armijai priartėjus prie Lietuvos sienos vis dar tebekalbanti apie „strateginius atsitraukimus“ ir būsimas pergales.¹ Situacija sparčiai keitėsi 1944 m. vasarą priartėjus frontui: liepos pradžioje Raudonajai armijai peržengus Lietuvos sieną, nežinioje ir karinių veiksmų suirutėje atsidūrusiems gyventojams stebint intensyviai besitraukiančią vokiečių kariuomenę ir vis didesnę karo pabėgėlių srautą, teko per trumpą laiką apsispręsti – pasilikti ar trauktis. Grėsmę kėlė ne tik grįžtantis sovietų režimas ir represijų baimė, bet ir augantis karinių veiksmų pavojus, vertęs gyventojus ieškoti laikinos užuovėjos nuo bombardavimo ir karo veiksmų. Gyventojai ėmė paniškai trauktis, keliuose buvo pilna karo pabėgėlių: ieškodami saugesnio prieglobsčio, jie traukiniais, automobiliais, sunkvežimiais, arklių traukiamais vežimais, dviračiais ar paprasčiausiai pėstute iš miestų traukėsi į kaimo vietas, keliavo į Rytų Prūsijos pasienį ir dar toliau į Prūsijos (dabartinės Lenkijos, Kaliningrado srities teritorija), Vokietijos teritoriją.

¹ Laukaitytė, Regina, „Paskutiniai vokiečių okupacijos mėnesiai Lietuvoje: gyventojų bėgimas į Reichą ir politiniai lūkesčiai 1944 metais“, *Lietuvos istorijos metraštis* 2 (2020), 128–129.

Trauktasi stichiškai, neplanuotai, neorganizuotai, priartėjus frontui ne viena šeima trauktis apsisprendė spontaniškai, paskutinę minutę ir pasiėmė tik būtiniausius daiktus. „Juk greitai sugrįšime“², – guodėsi ir bandė save raminti ne vienas. Daugelis traukdami tikėjosi, kad šis pasitraukimas bus trumpas – kelioms savaitėms, mėnesiams, o karui pasibaigus ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę jie visi sugrįš į savo namus.

Tikėdamiesi greitai sugrįžti į paliktus namus, nemažai pasitraukusiųjų vengė keliauti tolyn nuo Lietuvos ir, kirtę sieną, apsistojo Rytprūsiose, kuriuose panašaus likimo karo pabėgėliais pasirūpindavo vietinė valdžia: jie buvo organizuotai apgyvendinti, aprūpinti maisto kortelėmis ir nusiųsti dirbti į ūkius žemės ūkio darbų, o vyrai neretai būdavo atskirti nuo šeimų ir išvaryti kasti apkasų ar atlikti kitų gynybai svarbių darbų. Karas tęsėsi, frontui priartėjus karo pabėgėliams dar kartą tekdavo viską metus trauktis tolyn į Vokietiją, o jų tolimesnį likimą, patekimą į Vakarų sąjungininkų ar sovietų kariuomenių okupacines zonas galėjo nulemti vienas klaidingas žingsnis: neryžtingumas kritišku momentu priimti skubius sprendimus, klaidingas krypties ar kelio pasirinkimas, uždelsta viena diena ar net kelios valandos. Sunkiausia buvo Rytprūsiose pasilikusiems ūkininkams, pasitraukusiems iš Lietuvos su vežimais ir gyvuliais, vengusiems keliauti toliau ir tebesitikintiems praėjus frontui grįžti ūkininkauti į savo ūkius. Su galvijais greitai nepakeliausi, todėl kai kurie lietuviai, susitaikę su esama padėtimi, pardavė ar išmainė vežimus ir galvijus į maisto produktus, toliau bandė keliauti traukiniais ir kitomis transporto priemonėmis. Kitos šeimos apie tai nenorėjo net girdėti, griežtai atsisakė palikti savo gyvulius ir vežimus, tad traukėsi daug lėčiau ir komplikuočiau. Vieniems pavyko prasmukti į Vakarus, nespėjusius pasivydamo sovietų armija ir atkirsdavo kelius vykti toliau į Vakarus. Karo sumaištyje kilus panikai neretai vaikai atsisirdavo nuo tėvų, vyrai – nuo šeimų, vienos šeimos nariai atsidurdavo skirtingose Vakarų sąjungininkų ir sovietų okupacinių zonų pusėse ir nieko nežinojo apie artimųjų likimus, net ir pasibaigus karui ilgiems dešimtmečiams buvo atskirti nuo savo šeimų geležine uždanga.

Nėra tikslesnės statistikos, kiek tokių karo pabėgėlių galėjo būti – istoriografijoje skaičius svyruoja nuo 60 iki 150 tūkst. lietuvių, kurie karo pabaigoje iš savo gimtinių ir gyvenamųjų vietų buvo pajudėję link Vakarų.³ Pasitraukusiųjų iš Lietuvos laukė skirtingi likimai: dalis žuvo nuo karo veiksmų pakliuvę į bombardavimus Rytų Prūsijoje ir Vokietijoje, kelias dešimtis tūkstančių pabėgėlių karo pabaiga užklupo sovietų užimtose Lenkijos ir Rytų Vokietijos teritorijose, dauguma jų grįžo ar buvo gražinti į sovietų okupuotą Lietuvą, tik apie trečdalis pasitraukusiųjų (t. y. per 60 tūkst. lietuvių) karo pabaigoje atsidūrė Vakarų sąjungininkų (prancūzų, britų, amerikiečių) kariuomenių užimtose teritorijose. Keleriems metams laikinu prieglobsčiu ir „namais“ šiems politiniams pabėgėliams tapo Vokietijoje įkurtos DP stovyklos, užtikrinusios saugumą ir bent minimalų materialinį aprūpinimą. Blėstant greito karo ir grįžimo į Lietuvą viltims, 1948–1952 m. lietuviai iš Vokietijos DP stovyklų pasklido po visą pasaulį: dalis liko Europoje (Didžiojoje Britanijoje, Vokietijoje,

² Mašiotas, Justinas Juozas, *Nuo Vaitiškių iki Augsburgo: karo metų atsiminimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012, 18.

³ Juodis, Darius, *Šiapus ir anapus kordono. Sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išėvįją 1945–1991 m.* Vilnius: LGGRTC, 2016, 46–47; Bartusevičius, Vincas, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje: 1945–1951*. Vilnius: Versus aureus, 2012, 32.

Prancūzijoje, Belgijoje, Austrijoje), didžioji lietuvių banga įsikūrė JAV (per 30 tūkst.), likusieji – Kanadoje, Australijoje, Pietų Amerikos valstybėse.

Ši 1944 m. iš Lietuvos pasitraukusių ir Vakarų pasaulyje atsidūrusių lietuvių dalis (vadinamoji *DP*, arba *dipukų*, karta) iki šiol yra bene daugiausiai tyrinėta ir labiausiai atpažįstama. Apie šios bangos lietuvių priverstinį traukimąsi iš Lietuvos, gyvenimą Vokietijos *DP* stovyklose, visuomeninį, organizacinį, kultūrinį ir politinį veikimą, emigraciją į kitus kraštus parašyta dešimtys knygų ir straipsnių, sukurtas ne vienas dokumentinis filmas ir muziejų ekspozicijų. Savo ruožtu apie likimus tų pabėgėlių, kuriuos karo pabaigoje sovietų kariuomenė pasivijo Rytų Prūsijos teritorijoje ir atkirto nuo Vakarų pasaulio, net ir po šių įvykių prabėgus 80 metų, žinome labai nedaug.⁴ Kiek tokių žmonių galėjo būti? Kokie jų likimai? Informacijos nėra, o istoriografija dažniausiai apsiriboja mandagia fraze, kad dauguma patekusiųjų į sovietų okupacijos zoną jei nežuvo, pasibaigus karui įvairiais keliais grįžo ar buvo prievarta sugrąžinti į sovietų Lietuvą. Ar galėjo būti negrįžusių, pasilikusių Rytų Vokietijos, Lenkijos teritorijoje? Greičiausiai taip. Prieš dešimtmetį Lenkijoje, Varšuvoje, išleistuose Juozo Markuzos ir jo dukters Birutės Markuzaitės užrašuose „Iš kur grįžo lietuviai?“⁵ pasakojama apie būtent tokios šeimos likimą. Ši knyga – vienas ryškiausių liudijimų, kaip Markuzų šeimai ir kelioms dešimtims kitų lietuvių pabėgėlių pavyko išvengti rusų pastangų sugrąžinti juos į Sovietų Sąjungą ir pasilikti bei natūralizuotis Lenkijoje.

Karo pabėgėlių problematikos mastą šiek tiek atskleidžia po karo į sovietų okupuotą Lietuvą sugrįžusių gyventojų repatriacijos ir filtracijos-patikrinimų sistemos problemas tyrusių istorikų Nastazijos Kairiūkštytės ir Reginos Laukaitytės darbai⁶, bet ir juose tik fragmentiškai liudijami šios karo pabėgėlių dalies likimai. Po karo į sovietų okupuotą Lietuvą sugrįžusių ar sugrąžintų lietuvių skaičius taip pat nėra aiškus, o sovietų fiksuota statistika gana netikslė: sovietų duomenimis, iki 1946 m. kovo (baigiantis masinei Sovietų Sąjungos piliečių repatriacijai) iš buvusio Reicho teritorijos į Sovietų Sąjungą grąžinti 50 396 lietuviai⁷, tačiau į šį skaičių įėjo ne tik karo pabėgėliai, bet ir buvę karo belaisviai, priverstinių darbų į Vokietijos teritoriją išvežti asmenys. Žmonės įvairiais keliais į Lietuvą ėmė grįžti jau 1944 m. rudenį, kai repatriacijos institucijos dar neveikė ir besikurianti sovietinė valdžia nepajėgė suvaldyti gyventojų migracijos. Repatriacijos procesas užtruko iki 1946 m., bet istorikų tyrimai liudija, kad nemažai karo pabėgėlių pavyko išvengti sovietinių patikrinimo-filtracijos tinklų, dalis sugrįžusiųjų liko sovietų „neišaiškinti“ ir „neapskaityti“⁸. Iš Vakarų grįžę ar sugrąžinti karo pabėgėliai susidurdavo su įvairiomis legalizavimosi, SSRS piliečių dokumentų gavimo ir kitomis problemomis, neretai sulaukdavo išskirtinio

⁴ Daugiau dėmesio istorikų darbuose skirta Klaipėdos krašto lietuvininkų, Vokietijos piliečių prievartinės migracijos tyrimams.

⁵ Markuza, Józef ir Markuza, Biruta, *Skąd Litwunu wracali*. Warszawa: Iskry, 2013.

⁶ Kairiūkštytė, Nastazija, „Lietuvos gyventojų repatriacija iš Vokietijos 1945 m.“, *Lituanistika* 2 (1990), 45–59; Laukaitytė, „Paskutiniai vokiečių okupacijos mėnesiai Lietuvoje“, 125–145; Laukaitytė, Regina, „Pilkoji zona“ Lietuvos gyventojų repatriacijos ir filtravimo sistemoje 1944–1952 m.“, *Lietuvos istorijos metraštis* 1 (2021), 133–155.

⁷ Laukaitytė, „Paskutiniai vokiečių okupacijos mėnesiai Lietuvoje“, 134.

⁸ Laukaitytė, „Pilkoji zona“ Lietuvos gyventojų repatriacijos ir filtravimo sistemoje“, 152–153.

sovietų saugumo tarnybų dėmesio⁹ – šių žmonių istorijos, likimai vis dar laukia išsamesnių istorikų tyrimų.

Tyrinėjant į sovietų okupacinę zoną patekusių lietuvių karo pabėgėlių likimus sudėtingą situaciją nulemia ne tik istorinių tyrimų, bet ir šaltinių trūkumas. Ant kelių rankos pirštų galima būtų suskaičiuoti asmeninius prisiminimus, liudijimus apie karo pabėgėlių keliones ir priverstinius grįžimus į Sovietų Sąjungą.¹⁰ Daugiau atsiminimų apie gyvenimą karo metų ir pokario Vokietijoje yra parašę tie, kuriems likimo lemta suspėti pasprukti nuo sovietų ir atsidurti Vakarų pasaulyje. Savo ruožtu ne viena į Lietuvą grįžusi šeima, perėjusi sovietų repatriacijos ir filtracijos sistemas, bijodama sovietų represijų, buvo priversta ne kartą keltis iš vienos vietos į kitą, susirasti darbus mažesnėse vietovėse, kuriose jų niekas nepažinojo, ar bandyti „išnykti“, pasislėpti didesniuose miestuose. Nieko keisto, kad apie šias karo bei pokario keliones vengta kalbėti. „Sovietiniais metais ši tema net šeimoje buvo tabu, tų išgyvenimų neaptarinėdavome. Tėvai buvo mane įspėję, kad pašaliniais žmonėms apie tuos įvykius pasakoti negalima“; „Man ir seneliams tėvai prisakė, kad apie kelionę į Vokietiją nekalbėčiau nei su draugais, nei mokykloje su bendraklasiais ar mokytojais. Šito priesako laikiausi ir vėliau, būdama studentė ir jau dirbdama.“¹¹ Tai – ištraukos iš Danutės Andriušytės pasakojimo. Apie sunkius karo ir pokario metų išgyvenimus vengta pasakoti vaikams, artimiesiems, galbūt vengiant skaudžių prisiminimų arba bandant apsaugoti artimuosius. Bėgantys metai išretino šių istorinių įvykių liudininkų gretas, daugelio jų istorijos taip ir liko nepapasakotos.

Čia publikuojami atsiminimai apie Andriušių šeimos keliones „į nežinią ir atgal“ – vienas iš nedaugelio liudijimų apie šeimų, karo metais pasitraukusių iš Lietuvos ir atsidūrusių sovietų okupuotoje teritorijoje, likimus. Jų autorė – Kaune gyvenanti gydytoja Danutė Andriušytė-Butrimienė (gim. 1934), Kauno kultūros visuomenei ir daugumai istorikų gerai pažįstama asmenybė, senosios nepriklausomos Lietuvos inteligentijos palikuonė, ilgus dešimtmečius puoselėjanti Čepų, Mašių, Jablonskių giminių gyvąją atmintį. Ji visą gyvenimą rinko įvairią istorinę medžiagą, domėjosi savo šeimos, Mašių, Čepų giminės istorija.¹² Tiesa, D. Andriušytė-Butrimienė dažniau buvo linkusi surinkti ir publikuoti kitų žmonių, istorinių asmenybių liudijimus, dokumentus, nei pasakoti savus prisiminimus. Keletą metų Lietuvių išeivijos instituto darbuotojų raginta užrašyti savo prisiminimus apie 1944–1946 m. įvykius, ji pagaliau ryžosi šiam darbui ir tapo ne tik savo prisiminimų pasakotoja, bet ir tyrėja – šeimos archyve atrasti tėvo išsaugoti karo meto dokumentai ne tik papildė vaikystės (tuomet D. Andriušytei tebuvo 10–12 metų) prisiminimus, bet ir paskatino atidžiau pasidomėti to meto istoriniais įvykiais.

Vokiečių okupacijos metais D. Andriušytės-Butrimienės tėvai – varpininko Motiejaus Čepo ir Marijos Jablonskytės dukra Danutė Čepaitė-Andriušienė (1902–1992) ir Juozas

⁹ *Ibid.*, 133–155.

¹⁰ Penkaitis, Norbertas Algis, *Tarp Rytų ir Vakarų. Lietuvoje–hitlerinėje Vokietijoje–SSRS–Vakarų Vokietijoje–Lietuvoje*. Vilnius: Homo liber, 2012; Lukoševičius, Algirdas, „Rytų Prūsijos keliais“ (1–18 d.), *Draugas*, 2006 birželio 3–29 ir kt.

¹¹ Andriušytė, Danutė, „Kelias į nežinią ir atgal“.

¹² Ji yra išleidusi knygą apie savo mamą Danutę Andriušienę (Andriušienė, Danutė, *Nebaigta poema. Eilėraščiai, autobiografija, atsišaukimai, atsiminimai, straipsniai*, parengė Danutė Andriušytė-Butrimienė. Kaunas: Naujasis lankas, 2020), parengusi knygą ir publikavusi prisiminimus apie senelį Motiejų Čepą, rėmusi ne vienos knygos parengimą ir leidybą.

Andriušis (1898–1953) su dukrele gyveno ir dirbo Paežerių dvare netoli Vilkaviškio. Priarėjus frontui, šeima su kitais giminaičiais ir artimaisiais pasitraukė iš Lietuvos į Rytų Prūsiją, kurioje J. Andriušis kaip diplomuotas agronomas gavo darbą orchidėjų ūkyje Pomeranijos krašte (dab. Lenkijos teritorija) netoli Svidvino (*Swidwin*) miesto; ten šeimai buvo lemta sulaukti karo pabaigos. D. Andriušytės vaikystės prisiminimai gana fragmentiški, bet net ir vaiko akimis užfiksuotos detalės puikiai atskleidžia karo pabėgėlių likimus. Tėvo J. Andriušio išsaugoti karo meto dokumentai prisiminimų autorei suteikė trūkstamų detalių, padėjo atsakyti į kylančius klausimus, kritiškai vertinti ir analizuoti savus prisiminimus: „Šie įvykiai mano atmintyje liko labai padriki, gal vaiko nervų sistema blokuoja skaudžius išgyvenimus. Manau, tada nesupratau visų įvykių rimtumo.“

Tokių šeimų kaip Andriušiai buvo ne viena, net ir šiame pasakojime galima rasti ne vieną garsią ir ne tokią žinomą pavardę žmonių, kurių likimai įvairiais būdais persipynė Andriušių šeimos istorijoje. Visų jų karo meto ir pokario kelionės buvo skirtingos: vieniems pavyko pasitraukti į Vakarus, kiti, patyrę skaudžių išbandymų, netekčių ir vargų, sugrįžo į Lietuvą. Andriušių šeimai pavyko išgyventi – „gal lemtis ar Dievo valia“, – rašo D. Andriušytė. Karo metais jų šeima nebuvo išskirta, nė vienas iš šeimos narių nepateko į fronto mūšius, nežuvo ir nebuvo sužeistas, visi liko gyvi; šeimai pavyko laimingai sugrįžti į Lietuvą, nors teko akis į akį susidurti su karo ir pokario meto baisumais, su sovietų ir lenkų kariškiais bei saugumo darbuotojais, patirti materialinių nuostolių (šeima buvo ne kartą apiplėšta), išgyventi daugybę sunkumų tiek Prūsijoje, vėliau Lenkijoje, tiek grįžus į sovietų okupuotą Lietuvą. Šie D. Andriušytės-Butrimienės prisiminimai – ne tik neįkainojamas šaltinis istorikams, bet ir puikus pavyzdys daugeliui mūsų, skatinantis atidžiau pasidomėti savo šeimos, giminės istorija.

Šie dokumentuoti prisiminimai buvo užrašyti 2025 m., redaguoti minimaliai, publikuojami pirmą kartą. Dėl ribotos žurnalo apimties ir galimybių publikuoti iliustracijas, nuspręsta prisiminimus papildyti nuotraukomis, J. Andriušio karo metų dokumentais ir išleisti atskira knyga – ji šiuo metu rengiama spaudai ir artimiausiu metu turėtų pasiekti skaitytojus.

Danutė ANDRIUŠYTĖ-BUTRIMIENĖ

Kelias į nežinią ir atgal

Į Vakarus

Tai atsiminimai mūsų šeimos kelionės į nežinomybę baigiantis Antrajam pasauliniam karui 1944–1946 metais. Praėjo daugiau kaip 80 metų. Daug kas iš atminties išsitrynė, daug ko tada nesupratau ir nežinojau. Man tebuvo tik 10 metų, o vaiko įspūdžiai saviti. Sovietiniais metais ši tema net šeimoje buvo tabu, tų išgyvenimų neaptarinėdavome. Tėvai buvo mane įspėję, kad pašaliniams žmonėms apie tuos įvykius pasakoti negalima. Laimei, yra išlikusių to meto tėvo dokumentų, kurie pažadino prisiminimus ir leido suprasti ano meto gyvenimo sprendimus bei galimybes.

Mūsų šeima 1940–1944 metais gyveno Paežerių dvare prie Vilkaviškio. Dvaro savininkas Jonas Vailokaitis dar 1940 metais pasitraukė į Vokietiją. Jam priklausęs dvaras liko be šeimininko, jame buvo įkurta valstybinė Žemesnioji žemės ūkio mokykla. Tėvas agronomas Juozas Andriušis mokyklai vadovavo. Mama taip pat agronomė, baigusi Lietuvos žemės ūkio akademiją 1929 metais, mokykloje dirbo mokytoja. Tokių mokyklų tarpukario Lietuvoje buvo daug. Jų paskirtis buvo apmokyti ūkininkų vaikus pažangesnių ūkininkavimo įgūdžių. Paežerių dvaras – gražioje ir patogioje vietoje, ant ežero kranto gražūs rūmai, čia pat pagrindinis kelias į Vokietiją. Visa tai traukė vokiečių dėmesį. Į mokyklą įvairiomis dingstimis užsukdavo įvairaus rango vokiečių kariškiai. Lankėsi ir įgaliotinis Lietuvai generalinis komisaras Teodoras Andrianas fon Rentelnas. Dvaras jam patiko.

1944 metų ankstyvą pavasarį vokiečių vyresnybės sprendimu Paežerių dvaras perduotas vokiečių kariuomenės žinion. Rentelnas planavo ten įruošti vasaros rezidenciją. Paežerių žemės ūkio mokykla su visu inventoriumi buvo iškelta į Šiaudiniškių dvarą, o po kelių mėnesių ir visai uždaryta. Mokykloje dirbę tėvai liko be darbo, tad 1944 metų vasarą persikraustė į tėvo tėviškę Miknaičius, vos kilometras ar kiek daugiau nuo Kudirkos Naumiesčio ir Vokietijos sienos. Rusų frontas artėjo. Prasidėjo rusų lėktuvų antskrydžiai, Vokietijos pasienio bombardavimas. Naktimis lėktuvai „kabindavo lempas“, apšviesdami teritoriją, kur bus metamos bombos. Kartais apšviesdavo ir senelių sodybą. Viena bomba nukrito gal už pusės kilometro nuo mūsų į Kataučiznos dvaro teritoriją. Laimei, nieko nesužeidė. Gyventi pasienyje darėsi pavojinga. Artėjo ir nauja sovietų okupacija. Lietuvos gyventojai jau buvo patyrę 1940–1941 metų okupacijos baisumus. Kad ir netiesiogiai, su trėmimais susidūrė ir mano tėvai. 1941 m. Vilkaviškio geležinkelio stotyje tarp vežamų į tremtį buvo ir Lietuvos karininko mamos pusseserės Jadvygos Tarasonienės šeima. Tėvams nuvažiavus į stotį, prie vagonų jų neprileido. Grįžusi iš neįvykusio pasimatymo, mama savo eilėraštyje taip rašė:

Vagonai, vagonai, vagonai žmonių užkalti vinimis. Kaip baisu ir žiauru,
Kiek ašarų girdis tenai viduje. Kiek siaubo gilaus pas tave širdyje.
Už ką juos suimti išdrįso ranka, stipresnė už meilę? Todėl, kad jėga?
Baisi neapykanta temdo akis. Užkaltieji džiaugsmo daugiau nematys.

Tėvo tėvai Juozas Andriušis ir Ona Mašiotaitė-Andriušienė, rašytojo Prano Mašiotos pusseserė, gana stambūs ūkininkai, žinojo, kad 1941 metais buvo įtraukti į tremtinių sąrašus. Ką daryti? Dauguma lietuvių tikėjo, kad vokiečiai pasienyje frontą sustabdys ir karas baigsis, o karui pasibaigus Lietuva nebus okupuota – „vakarai to neleis“. Tad laikinas pasitraukimas į Vokietiją būtų lyg ir išeitis.

1944 m. liepos mėnesio pabaigoje į Miknaičius pradėjo rinktis sunerimę giminės ir pažįstami. Iš Kauno atvažiavo tėtės sesuo Ona Andriušytė-Dirvenskienė su dviem vaikais: Danute (būsima Dulksniene) ir Rimantu, kuris vėliau savo pavardę sulietuvino – pakeitė į Dirvonio. Vežimu atvažiavo mamos sesers gydytojos Birutės Čepaitės-Kubilienės šeima su judviejų tėvu seneliu Motiejumi Čepu, buvusiu varpininku, Lietuvos Vyriausiojo

Tribunolo teisėju, ir dukrele Ramute. Kubilienės vyras Antanas Kubilius, matininkas, prieš karą buvo Ukmergės apygardos žemės tvarkytojas.

Visiems rūpėjo nežinoma ateitis. Namuose sumaištis. Daug žmonių, daug nuomonių. Reikia įsivaizduoti, ką turėjo išgyventi seneliai svarstydami, ar palikti gražią sodybą ir nemažą ūkį – visą savo gyvenimo įdirbį, o ką ras sugrižę? Juk ruošiamasi išvykti į nežinią, kad ir neilgam. Stengdamiesi išsaugoti, kas brangesnio, seneliai ir giminės klojime iškastose duobėse slėpė daiktus, tikėdami, kad sugrižę ras, kas palikta. Deja, kaip vėliau sužinojom, mums išvažiavus per kelias dienas klojimo duobės buvo ištuštintos. Jau po karo mums sugrižus į Lietuvą, tėtis tėviškės sode atrado atskirai nuo kitų jo užkastą seifą su įvairiais dokumentais ir dar atskirai pieno bidoną su cukrumi – didelis džiaugsmas pokario nepriekšlių metais.

Apsisprendusių pasitraukti į Vokietiją atsirado ir daugiau pažįstamų, kaimynų, draugų. Mīknaičiai – tik kilometras nuo Vokietijos sienos, čia pat Kudirkos Naumiestis, Lietuvos–Vokietijos pasienio muitinė, Širvintos miestas, tad apsisprendusieji išvykti rinkosi Andriušių sodyboje. Kai kurios šeimos turėjo po kelis vežimus, juose talpinosi tėvai, broliai, seserys su šeimomis. Andriušiai važiavo dviem vežimais, Kubiliai vienu. Tarp apsisprendusių buvo ir Antano Sniečkaus artimieji, gal dviem ar trimis vežimais. Juose – Antano Sniečkaus mama Marija Sniečkuvienė su mirusio sūnaus ūkininko šeima, marčia Salomėja Sniečkuvienė ir dviem paaugliais vaikais Irena ir Zenonu. Dar kartu važiavo dviejų dukrų Gražinos Gužienės ir Kazimieros Kulikauskienės šeimos. Man atrodo, kad kiti jų šeimos nariai su mumis nevažiavo. Reikėtų pridurti, kad ūkininkų Sniečkų ir Andriušių šeimos buvo netolimi kaimynai, draugavo nuo seno, kartu leido vaikus į mokslą. Sūnūs kartu mokėsi Voroneže Martyno Yčo globojamoje lietuvių gimnazijoje, tad nenuostabu, kad keliauti ryžosi kartu. Kiek dabar prisimenam su Rimantu Dirvoniū (Dirvenskiu), dar buvo veterinarijos gydytojo Krasausko, Petronio, gal Lapšių vežimai. Iš viso apie 10 vežimų. Kelionei vadovavo mano tėtis Juozas Andriušis, matyt, bendrakeleiviams susitarus. Jis buvo baigęs Prūsijos Hallės-Vittenbergo¹³ Jungtinio Frydrichų universiteto Žemės ūkio skyrių 1926 m., laisvai kalbėjo vokiškai. Kelionė prasidėjo 1944 m. rugpjūčio mėnesį nuo Kudirkos Naumiesčio ir Širvintų muitinės. Pirmą dieną vokiečių muitinės darbuotojai vežimų nepraleido. Kitą dieną tėtis vienas, pasiėmęs lašinių paltį, nuvažiavo į Kudirkos Naumiestį ir muitinėje jam pavyko gauti leidimus visiems pervaziuoti Vokietijos sieną. 1944 m. rugpjūčio 5 d. dešimties vežimų kolona įvažiavo į Vokietiją. Kolonai vadovavo tėtis. Širvintos miestelyje važiuojantiems buvo įsakyta iki Insterburgo (Įsručio – Černiachovsko) nuvaryti kaimenę karvių, matyt, surinktų iš jau pasitraukusių vokiečių ūkių. Vežimai su žmonėmis ir jų daiktais važiavo keliu, o pakele keliautojų jaunimas varė karves. Jų buvo daug, visos pritvinkusios pieno, o pamelžti visų karvių moterys buvo nepajėgios, dalį pieno keliautojai naudojo, dalį tiesiog pylė ant žemės. Karvės baubė nemelžtos. Taip ir važiavom lydimi karvių choro. Kiek dienų važiavom, neprisimenu, gal dvi ar tris. Atsimenu tik vieną nakvynę tvarkingoje gražioje vokiečių ūkininko sodyboje. Šeimininkų nebuvo, namų durys neužrakintos, viduje švaru, tvarkinga. Kambaryje gana ilgas stalas su lėkštėmis ir

¹³ Halė-Vitenbergas (*Halle-Wittenberg*).

įrankiais svečiams priimti. Ar buvo maisto, nežinau. Supratom, kad taip paruošta panašiams į mus atvykėliams. Kur miegojom – ar troboje, ar savo vežimuose, neatsimenu.

Atkeliavus į Insterburgą, mus apgyvendino prie miesto buvusio dvaro Cvijono arklidėje. Dabar čia Černiachovsko miestas. Arklidė išgrįsta raudonomis plytomis, išplauta, švari. Ant šiaudų kiekviena šeima pasitiesė savo mantą, paliekant tarpus kitos šeimos guoliui. Gavom maisto kortelių, jas išpirkti reikėjo mieste. Teko apie porą kilometrų nueiti ar nuvažiuoti. Pakeliui buvo trakėnų veislės žirgynas, kuris yra ir dabar Černiachovsko miesto teritorijoje. Miesto centre – užvažiuojamas kiemas, kur galima buvo palikti vežimą su arkliu ir su reikalais eiti į miestą. Cvijone mes gyvenom kelis mėnesius, gal daugiau. Ką veikė suaugusieji, nežinau, o mes, vaikai, „tyrinėjom“ apylinkę. Užtikom aguonų lauką. Aguonos buvo didelės, prinokusios, skanios. Prisiskynę parsinešėm ir, žinoma, tėvai barė, kad svetimą turtą neatsiklausę paėmėm. Rimantas Dirvonis pamatė į kaimyno sodybą nusileidusį vokiečių lėktuvą, kadangi truputį mokėjo vokiškai, tai nuėjęs ir su pilotu pasikalbėjo, ir lėktuvą apžiūrėjo. Šitą savo nuotykių Rimas man papasakojo tik dabar.

Iš Cvijono mūsų kolonos žmonės pradėjo skirstytis, važiavo toliau į Vokietijos gilumą. Ar vokiečių valdžia skirstė, ar atvykusieji tolesnio vykimo vietą rinkosi patys, nežinau. Mano tėtis ieškojo darbo, su kažkuo susirašinėjo, Vokietijoje turėjo pažįstamų. Visuose dokumentuose save inicijavo kaip diplomuotą agronomą. Gal turėjo ir kokį dokumentą. Manau, kad taip darė ne pasigirti norėdamas, o kad būtų lengviau susikalbėti, susitarti su vokiečių valdžia. Kaip ir kur keliavo kiti, nežinau. Mano giminės – Kubilių šeima su seneliu Motiejumi Čepu traukiniu nuvažiavo į netoli Berlyno esantį *Liuben Spreewald*¹⁴ miestą. Ten jau buvo apsistojusį mamos ir Birutės Kubilienės brolio teisininko Vytauto Čepo šeima. Antanas Kubilius, matininkas, Lietuvoje dirbęs įvairiose žemėtvarkos žinybose, ten gavo darbą sukarintoje metalo gamyklėlėje. Tėčio sesuo Ona Dirvenskienė su vaikais Danute, Rimantu ir močiute Ona Andriušiene traukiniu išvyko į Erfurtą. Skirstėsi ir kiti. Manau, kad mūsų šeima iš Cvijono išvyko viena paskutiniųjų spalio mėnesio viduryje. Tėtis, kaip agronomas, gavo darbą Pomeranijos krašte, prie *Schivelbain (Šwidwin)*¹⁵ miesto. Dabar tai Lenkijos teritorija, apie 600 kilometrų nuo Lietuvos. Mūsų šeima kartu su tėtės tėvu Juozu Andriušiu į nurodytą darbo vietą išvyko dviem vežimais, pakinkytais po du arklius. Vežimai buvo prikrauti mūsų daiktų – rūbų, patalynės, maisto iš Andriušių Miknaičių ūkio, taip pat pašaro arkliams. Vieną vežimą važnyčiojo tėtis, kitą jo tėvas, mūsų vadinamas Tėvuku. Kartais ir Mama jį pavaduodavo. Netoli pavažiavus, nežinau, dėl kokios priežasties, savaitei ar kiek ilgiau buvom apsistoję pas vietos gyventoją Saalau¹⁶ miestelyje netoli Cvijono. Gal tėvas laukė leidimo važiuoti arkliais į darbo vietą. Tarp užsilikusių dokumentų radau pažymėjimą, rašytą 1944 m. spalio 12 dieną, kad žemdirbys Juozas Andriušis, gyvenantis Saalau, turi teisę su dviem vežimais, keturiais arkliais ir manta vykti į Pomeraniją, Šivelbeino miestą, tolesniam darbui žemės ūkyje. Ten nuvykus, tėvai gavo darbą *Rittergut Schlenzik* dvaro orchidėjų šiltnamiuose. Dabar ši vietovė vadinama *Slowiensko 29*.

¹⁴ Liubenau / Šprėvaldas (*Lübbenau/Spreewald*).

¹⁵ Šivelbeinas (Svidvinas) (vok. *Schivelbein*, lenk. *Świdwin*).

¹⁶ Želva (vok. *Saalau*).

Ilga kelionė arkliais į darbo vietą prasidėjo rudenį. Laimė, oras nebuvo labai lietingas. Kelionėje tėtis naudojosi žemėlapiais, sakydavo, kad reikia vengti didelių pagrindinių kelių, nes juose gali būti kariuomenės ar pabėgėlių kamščiai, ar apšaudymai iš lėktuvų. Važiuojom nuošalesniais, bet asfaltuotais keliais, aplenkdami miestus. Atsimenu, kad kilo rūpestis, kaip įveikti Vyslos upę. Arčiausias tiltas – prie Elbingo miesto, tad teko pro pat jį važiuoti. Kitų vietovių pavadinimų neatsimenu. Nakvodavom pas pakelės gyventojus. Ne visada maloniai priimdavo, o kartais ir lovą su patalyne paklodavo. Tiesa, kai vietiniai paklausdavo, iš kur važiuojam, tėtis diplomatiškai atsakydavo – iš pasienio, stengdavosi neminėti Lietuvos, nors mes tarp savęs vokiečiams girdint kalbėdavom lietuviškai. Matyt, lietuvių kalba Prūsijoje nebuvo naujiena. Dažnas Prūsijos vokiečių mokėjo lietuviškai ir mūsų kelionėje kartais vyresniosios Andriušienė ar Sniečkuvienė su pakelėje sutiktomis vietinėmis vokiečių kalbėdavo lietuviškai. Dabar žinau, kad tuo laiku Vokietijoje galiojo įstatymas, kad vietos gyventojai, turintys gyvenamo ploto, privalo priimti pabėgėlius. Maitinomės savo maistu. Pusryčius, vakarienę išsivirdavom pas šeiminkus, o pietūs vežime. Daiktų prikrauti vežimai judėjo negreitai. Jei važiuodavom per mišką, mes su mama spėdavom ir grybų pasirinkti. Prisimenu, kai, sustoję nakvynei, tvarkėm mūsų surinktus grybus, šeiminkė išsigando, kad apsinuodysim, ir įkalbinėjo jų nevalgyti. Ji valgomais pripažino tik baravykus ir kazlėkus. Tėtės žemėlapių pagalba pasirinktas kelias tikrai buvo sėkmingas. Nepakliuvom nei į bombardavimus, nei į kelių kamščius. Frontas buvo tolokai, didesnių miestų vengėme, tad susišaudymų negirdėjom. Tuos 600 kilometrų įveikėm per dvi ar tris savaites.

Pabėgėlių vargai ir darbai

Kelionės tikslą, *Rittergut Schlenzig* dvarą, pasiekėm rudenį, gal jau lapkričio mėnesio pradžioje. Dvaro savininkas vokiečių SS karininkas, komersantas *Paul Gottschalk* turėjo septynis ar daugiau šiltnamių, kuriuose buvo auginamos įvairios orchidėjų rūšys ir jis plačiai jomis prekiaavo. Pardavimui skintas žiedų puokštes ar vazonėlius, įpakuotus į dėžutes, paštu siuntė į įvairias šalies vietas. Vėliau sužinojau, kad dar taikos metais prieš Antrąjį pasaulinį karą Vokietijoje priimant rusų delegaciją Berlyno Reichstago rūmų salė buvo išpuošta šio dvaro orchidėjomis. Karo metais į šiltnamius buvo suvežti vertingiausi orchidėjų eksponatai iš Prūsijos ir Pomeranijos universitetų, Potsdamo, Viurcburgo, Hamburgo nuo Reino, nes jie buvo vertingi mokslo atžvilgiu. Apie tai tėtis, dirbdamas šiltnamiuose, sužinojo iš šeiminko ar vyresniojo sodininko.

Mus iš pradžių apgyvendino dvarui priklausančios sodybos (polivarko¹⁷) gražiame name, kuris buvo apie kilometrą nuo centro ir šiltnamių. Gal ta vietovė vadinosi *Nojhof*? Namas nedidukas, mūrinis, ar dar kas jame gyveno, nežinau, neprisimenu. Tėvai dirbo šiltnamiuose, ryte išeidavo, vakare grįždavo. 70-ies metų Tėvukui darbo nedavė. Jisai namuose padėjo Mamai šeiminkauti. Kažkiek maisto turėjom savo, atsivežto iš senelių ūkio, gaudavom maisto kortelių. Matyt, maistas buvo kuklus. Iki šiol prisimenu Mamos ir

¹⁷ Palivarkas – dvaro padalinys su atskira sodyba, ūkiniais pastatais, dirbamomis ir kitomis žemėmis.

Tėvuko pasitarimus, kokias bulves paruošti pietums – „čieliukes ar pusikes“. Tai buvo pagrindinis maistas. Kortelių davynys nebuvo gausus. Žinoma, trūko mėsiško maisto, daržovių. Kažkiek gelbėjo atsivežti kaimiški lašiniai. Po kelių savaitių buvom perkelti gyventi į pagrindinių dvaro rūmų pusrūšį. Ar todėl, kad arčiau darbas, nes šiltnamiai – prie pat rūmų, ar kad galėčiau lankyti mokyklą? Mama Danutė Andriušienė, agronomė, prižiūrėjo gėles, auginamas vazonuose arba iš siaurų lentelių su oro tarpais sukaltose dėžutėse. Dėžutės-vazonėliai su gėlėmis buvo kabinami šiltnamio palubėje. Man leisdavo į šiltnamius užėti, taigi galėjau grožėtis įvairių rūšių orchidėjų žiedais. Įsiminiau jų pavadinimus. Man gražiausios buvo *catlėjos*. Dabar Kauno botanikos sode mačiau tik kartą tokią pražydusią. Skindavo žiedus ir pakuodavo į kartonines dėžutes tik vyresnysis sodininkas, vokietis Kondradas Pfeifleris, ir paštu siųsdavo užsakovams. Tėtis dirbo taip pat prie šiltnamių vyriškus darbus.

Apsigyvenus dvaro rūmų pusrūsyje, mane tėvai įrašė į vokišką pradžios mokyklą, kad greičiau išmokčiau vokiečių kalbos. Lietuvoje aš pradžios mokyklą buvau jau baigusi, o čia mane paskyrė į pirmą klasę. Žinoma, buvo nejauku ir nemalonu būti žymiai vyresnei už pirmokėlius. Mokytoja ir vaikai priėmė mane ramiai, konfliktų ar patyčių nebuvo. Pagrindiniuose dvaro rūmuose gavom du kambarius pusrūsyje. Kur buvo virtuvė, neprisimenu, gal kitoje koridoriaus pusėje, katilinėje, kuri apšildė namą. Dvaro rūmai senoviški, dideli, mūriniai, ištaigingi, dviejų aukštų, turtingai apstatyti. Man rodos, kad per visą pastato pirmą aukštą tęsėsi ilgas koridorius su durimis į kiekvieną kambarį. Namu pusrūsyje – taip pat ilgas koridorius ir pagalbinės patalpos maisto atsargoms, sandėliai, katilinė, šeimininkų vonios kambariai ir kita. Prie rūmų – parkas ar sodas. Aš ten neidavau, o gal buvo draudžiama. Visi šiltnamiai buvo prie rūmų su atskira katiline. Prie namo – narveliai su triušiais. Jais džiaugėsi šeimininkų vaikai, penkerių, septynerių metų du berniukai, kurie nepraleisdavo progos užkalbinti mane ar Tėvuką, išvadindami lietuviškomis kiaulėmis – *litauische schweine*. Rūmus nuo ūkinių pastatų skyrė du prūdai – tvenkiniai. Dvaro pašonėje buvo įsikūręs visas miestelis su bažnyčia, pradine mokykla, paštu. Gyventojai – vokiečiai. Abu mano tėvai kalbėjo vokiškai, tad su aplinkiniais pasikalbėdavo. Įdomu, kad tarp jų buvo ir kairių pažiūrių, gal vokiečių komunistų. Kai kurie bandė su tėvais bendrauti, kvietėsi į svečius, labai stebėjosi, kodėl mūsų šeima bėga nuo rusų. Jie tikėjo sovietų propaganda, manė, kad Tarybų Sąjunga gera šalis, joje gera gyventi, tad kodėl mes nuo jų bėgame? Deja, tikrovę greitai patys patyrė.

Tėvo sesuo Ona Dirvenskienė, nuvykusi į Erfurtą, dirbo viena, vaikai nepilnamečiai ir močiutė, mūsų vadinama Mamytė – Ona Andriušienė, buvo ligota. Dažnai gulėdavo lovoje. Gal tetai buvo sunku išlaikyti ir prižiūrėti sergančią mamą. Prieš 1944 metų Kalėdas Tėtis, nuvykęs į Erfurtą, Mamytę parsivežė į mūsų šeimą. Tokie trumpalaikiai išvykimai buvo leidžiami, bet išvykti gyventi į kitą vietą reikėjo leidimo. Ar reikėjo leidimo pervežti Močiutę, nežinau.

Karas tęsėsi, frontas artėjo. Po Kalėdų ar po Naujųjų Metų, tėvų supratimu, atėjo laikas trauktis toliau į Vokietijos gilumą. Tėtis paprašė šeimininko leidimo išvykti iš dvaro, nes frontas artėja. Deja, leidimo išvykti negavo, motyvas – tarp gyventojų negalima kelti panikos, nors karo baigtis ir Vokietijos likimas buvo aiškus.

Praėjus gal savaitei dvaro savininkė su vaikais slapčia iš namų naktį dingo. Praėjus dar dienai ar dviem, šeimininkas pareiškė, kad mes galime išvažiuoti. Tėtis atsakė, kad jau vėlu, fronto šūviai girdisi toje pusėje, kur reikėtų važiuoti. Toli ir greitai arkliais nenuvažiuosi, tad pasitraukti nespėtume, o patektume į fronto sūkurį. Taip ir likome dvare iki karo pabaigos. Galiausiai iš rūmų dingo ir pats šeimininkas. Rūmai liko tušti. Orchidėjų šiltnamių niekas neprižiūrėjo, nekūreno. Buvo vasario mėnesio pabaiga ar kovo pradžia, lauke dar šalta, kartais snigo. Mano tėvai žinojo iš dirbusio sodininko ar paties šeimininko, kad į šiltnamius iš Rytprūsių universitetų yra suvežtos brangios, vertingos orchidėjos. Nešildomuose šiltnamiuose augalai žus. Apleistus, be priežiūros likusius šiltnamius sava iniciatyva tėtis kūreno, o aš šeriau triušius.

1945 metų kovo mėnesio pradžioje atėjo rusų kariuomenė. Pro mus frontas praėjo ramiai, didelių kovų nebuvo, tad ir žuvusiųjų neteko matyti. Atėję pirmieji rusų kariai mus rado rūmų pusrūsyje. Abu tėvai kalbėjo rusiškai ir kariškiams paaiškino, kad esam lietuviai, atvežti darbai šiltnamiuose. Tėvui pavyko kariškius įtikinti, kad šiltnamiuose esantys orchidėjų eksponatai yra vertingi valstybei ir juos reikėtų saugoti. Yra rusų kalba 1945 m. kovo 13 d. išduota pažyma, kad „Pilietis Andriušis Juozas pagal tautybę lietuvis, pagal paties pateiktą dokumentą agronomas, dirbantis „Orchidėja“ (tropinis augalas) šiltnamiuose, paliekamas darbo vietoje *Schlenzig* sodyboje darbai šiltnamiuose iki jie moksliniams tikslams bus perduoti valstybei. Andriušis J. J. sulaukymui nepriklauso.“ Pasirašė karinio dalinio 66475 kapitonas Malyšėvas. Manau, kad ši pažyma bent iš pradžių apsaugojo tėvą nuo rusų kariuomenės ir fronto, o šeimą – nuo galimų persekiojimų. Sovietai pabėgėlius ir darbams atvežtus lietuvius traktavo kaip SSRS piliečius ir visokiais būdais stengėsi juos grąžinti į Lietuvą. Tuo rūpinosi rusų saugumo NKVD tarnyba, Varšuvoje esančios SSSR atstovybės Repatriacijos tarnyba. Manau, kad ir apie mūsų šeimą ši tarnyba žinojo, buvom jų sąrašuose, tik darbas šiltnamiuose nuo rusų, vėliau lenkų kariuomenės kažkiek mus saugojo. Praėjus frontui, dvaras ir šiltnamiai tapo priklausomi rusų kariuomenei. Tėvas gavo Pirmo Baltarusijos štabo vadovybės įsakymą valdyti ir saugoti dvarą ir šiltnamius iki jų perdavimo tam tikriems vadovams. Matyt, apie orchidėjas buvo pranešta Maskvai. Vėlesniuose Tėvo dokumentuose radau, kad Leningrado (Sankt Peterburgo) profesoriai *Ilinskij* ir *Rodin* orchidėjas šiuose šiltnamiuose įvertino milijonais.

Dvarą ir rūmus užėmė rusų kariuomenė. Kariškiai apsistojo rūmų prabangiai apstatytuose kambariuose. Kareiviai pradėjo viską plėšti, laužyti, daužyti, kas po ranka pakliuvo. Išplėšę pusrūsio maisto sandėlius, kas patiko, valgė, o radę stiklainius su konservuotomis daržovėmis, uogienėmis ir nemokėdami jų atidaryti, daužė į cementines rūšio grindis. Jų buvo prilaistyta, primėtyta visur. Į pusrūsį kareiviai atsitempdavo vietines vokietes ir jas prievartaudavo. Ne kartą girdėjau moterų riksmus ir pagalbos šauksmus. Nevilties apimtos, moterys, kurios pažinojo mamą ir žinojo, kad mes ten gyvenome, šaukėsi mano mamos pagalbos: „Frau Andriušis hilfe“ („Ponia Andriušis, padėkite“) tebeskamba mano ausyse. Mama, neištverusi moterų riksmų, nuėjo pas kareivių vyresnius karininkus, bandė aiškinti, kad taip elgtis garbingos kariuomenės kariams nedera. Karininkai mamai atsakė, kad kareiviams leista su priešų žmonėmis elgtis, kaip jie nori. Mūsų šeimos kareiviai nelietė. Apsigyvenome keliuose rūmų kambariuose. Tėvas pradėjo rūpintis jam pavestu darbu.

Netrukus rusų kariuomenę pakeitė lenkų kariuomenė. Dvaras su šiltnamiais tapo Lenkijos gynybos ministerijos nuosavybe. 1945 m. balandžio 5 d. Lenkijos kariuomenės Vyriausios vadovybės atstovo duotame liudijime rašoma, kad Andriušis Juozas, Juozo, yra priimtas karinei tarnybai kaip laisvai samdomas administratorius šiltnamiams ir ūkiui *Schlenzig* sodyboje. Parašas jau lenkų kariuomenės generalinio štabo diplomuoto pulkininko *Felistak* ir antspaudas su ereliu. Taip prasidėjo tėvo, kaip laisvai samdomo, tarnyba lenkų kariuomenėje. Lenkų kariuomenės vyresnybė norėjo šiltnamius ir ūkį paversti pavyzdiniais. Tam tikslui darbams tėvo žiniai buvo skirti 8 vokiečiai. Tarp jų, manau, tėvo nurodymu, specialistas šiltnamiams, buvęs vyresnysis sodininkas Pfeifleris, specialistas ūkiui Francas Ryglinas. Tėvo viršininku tapo pulkininkas *Felistak*, malonus, kultūringas žmogus. Jis atvažiuodavo į dvarą ir su tėte važinėdavo po apylinkes. Ką ten veikdavo, tėtis nepasakodavo. Tarp pulkininko ir tėvo buvo geri santykiai. Jis ir patardavo, ir paglobojo, kai atsirado nesklandumų mums ruošiantis grįžti į Lietuvą, ir charakteristikas rašė.

Dar karui nepasibaigus vieną dieną netikėtai į rūmus pas tėvą atėjo buvęs savininkas Gottchalkas. Prašė jį priimti į darbą. Tėtis atsisakė tai padaryti perspėdamas, kad jam apskritai pavojinga čia rodytis. Gyventojai jį, buvusį vokiečių SS karininką, lengvai atpažins. Gali ir įškūsti rusų kariuomenei ir gali būti suimtas. Gottchalkas dingo, daugiau jo nematėm. Dabar, atsiradus galimybei naudotis internetu, sužinojau, kad po karo P. Gottchalkas gyveno Vakarų Vokietijoje. Ten bandė atkurti orchidėjų verslą, bet nesisekė.

Praėjus gana trumpam laikui, 1945 m. balandžio 4 d. Lenkijos kariuomenė vadovybės Pamario kraštui įgaliotinio nurodymu, Juozas Andriušis komandiruojamas tolesniam darbui į *Deutsch Krone (Walcz)*¹⁸ miestą pulkininko *Felistak* žiniai. Atvykti privalo 1945 m. gegužės 5 dieną. Taip mūsų šeima buvo perkelta į kitą vietą. Kitoje Lenkijos kariuomenės vyriausios vadovybės Pomeranijos ir Poznanės sričiai atstovo 1945 m. gegužės 5 d. Andriušiu duotoje pažymoje rašoma, kad Juozas Andriušis yra administratorius ūkių „Stadsee“, esančių Gynybos ministerijos žinioje, ir yra karo tarnybos sudėtyje. „Pagal darbo pobūdį Andriušis turi teisę judėti visoje Pamario karinės apygardos teritorijoje bet kuriuo paros laiku, turėti šaunamą ginklą ir karinį motociklą. Andriušio žinioje yra sargybos skyrius, kuris jam visiškai pavaldus. Andriušiu suteikiama teisė ūkių darbams pasitelkti vietinius gyventojus asmeniškai ir su jų žemės ūkio inventoriu. *Stadsee* ūkis yra Gynybos ministerijos nuosavybė. Paėmimas iš ūkio bet kokių vertybių griežtai draudžiamas ir baudžiamas įstatymu.“

Į naują darbovietę atvažiuoju savo vežimais ir arkliais. Mus apgyvendino *Stadsee* sodyboje. Visai greta jos – kita sodyba, gal vasarvietė, apsupta parkelio. Šiai sodybai buvo skirta anksčiau minėta vietos „Viešo saugumo skyriaus“ kariškių sargyba. Lenkijoje karo metais buvo įsteigta Viešo saugumo ministerija ar padalinys, atitinkantis Tarybinę saugumo NKVD tarnybą. Pro sodybas ėjo plentas, vedantis už kelių kilometrų esantį *Deutsch Krone (Walcz)* miestą. Atrodo, kad dabar abi sodybos yra *Walcz* miesto dalys.

Stadsee sodyba – buvęs vokiečio Lemkės ūkis. Jame tebegyveno savininko šeima. Pats šeimininkas tarnavo vokiečių kariuomenėje ar žuvo. Namas mūrinis, dviejų aukštų, ūkiniai pastatai ir dirbama žemė. Lenkų kariuomenės vadovybės įsakymu šis ūkis tapo

¹⁸ Valčas (vok. *Deutsch Krone*, lenk. *Walcz*).

kariuomenės pagalbinio ūkiu, kurio produkcija buvo skirta karininkų šeimų gyvenimui pagerinti. Ūkio vadovu tapo Juozas Andriušis. Dirbo samdomi vietiniai gyventojai, o gautą produkciją – pieną, mėsą, grūdus – išveždavo į *Walcz* miestą. Mamos pareiga buvo separuoti pieną – specialiu įtaisu atskirti grietinėlę. Grietinėlę išveždavo, liesą pieną arba išveždavo, arba panaudodavo ūkio reikalams. Mūsų šeima taip pat naudojosi ūkio produktais. Apsigyvenome sodybos namo antrame aukšte. Pirmame aukšte tebegyveno buvusio savi-ninko žmona ir trys vaikai: du paaugliai – dukra ir sūnus, ir dar vienas jaunesnis už mane berniukas. Vyresnieji paaugliai dirbo sodyboje ir ūkio darbus, o su jaunesniu juo aš draugaudama išmokau gana gerai kalbėti vokiškai. Name „vasarvietėje“ niekas negyveno. Ten tik budėdavo sargybiniai. Mes į tą namą neidavom. Kas buvo jo viduje, nežinau. Buvo kalbama, kad ten laikomi karo trofėjai.

Mūsų gyvenamoji vietovė buvo gražioje ir patogioje vietoje ant ežero kranto. Kitoje ežero pusėje – miškas. Pro sodybą einantis plentas vedė į apskrities miestą *Deutsche Krone*, dabar *Walcz*. Rudenį mamai kilo noras pagrybauti kitoje ežero pusėje esančiame miške, bet laivelio perplaukti ežerą nebuvo. Sužinojom, kad netoli mūsų sodybos yra tiltas per ežerą. Nuėję radom ant ežero kranto karo nesugriautą, bet apiplėštą tuščią gražų pastatą, gal buvusį restoraną, nes mėtėsi daug sudaužytų ir sveikų indų. Tarp namo ir miško per ežerą radom kabantį tiltą pėstiesiems. Tas tiltas, išlikęs iki šiol, įeina į *Walcz* miesto ribas. Perėjus tiltą, gan platus takas vedė į miško gilumą. Grybų neradom, bet užtikom ne vieną kareivišką šalmą. Žuvusieji jau buvo kažkur palaidoti. Pasidarė nejauku ir nutarėm grįžti. Tik paklydome. Kol radom kelią atgal, teko gerokai pavargti.

Ar buvo daugiau pabėgėlių lietuvių apie mūsų gyvenamą vietą, nežinau. Jeigu ir buvo, vieni apie kitus nežinojom. Po karo neliko ryšio nei žinios apie toliau nukeliavusius gimi-nes. Paštas veikė, tėtis bandė susisiekti su artimaisiais Lietuvoje. Dar yra išlikęs laiškas iš Marijampolės, rašytas Tėčio pusbrolio advokato Viktoro Baltrušaičio 1945 m. rugpjūčio 27 d. Ant voko – lenkų kariuomenės cenzūros antspaudas. Laiškas rašytas rusų kalba. Saugumo sumetimais laiške giminės, pažįstami minimi tik vardais. Giminaitis aprašė apie savo ir Andriušių sugriautas tėviškes, neminėdamas vietovių pavadinimų. Tikriausiai tai atsakymas į Tėtės laišką, nes adresas į mūsų gyvenamosios vietos *Stadsee*.

Darbo reikalais Tėčiui teko bendrauti su vietiniais gyventojais vokiečiais ir su sargybi-niais lenkais, kurie nepasizymėjo meile vokiečiams. Sargybiniai buvo apgyvendinti mieste-lyje ar kaimelyje netoli mūsų. Jauni vyrai nevengė laisvalaikio išgerti, o tada kildavo konf-liktais su gyventojais, riaušės, muštynės, būta net mirties atvejų. Dėl tokių įvykių gyventojai skųsdavosi mano Tėčiui kaip riaušinininkų viršininkui. Dėl to tėvui tekdavo kreiptis į *Walcz* miesto lenkų viešo saugumo tarnybą. Atsimenu, kaip girtas sargybos vyresnysis, atėjęs į mūsų namus, Tėtei grasino, vadindamas jį vokiečių globėju. Prasidėjo provokacijos. Bet apie tai vėliau. Šie įvykiai mano atmintyje liko labai padriki. Gal vaiko nervų sistema blo-kuoja skaudžius išgyvenimus. Manau, tada nesupratau visų įvykių rimtumo.

Karas baigėsi. Vėl iškilo tolesnio gyvenimo problema. Jau vėliau, mums sugrįžus į Lie-tuvą, man tėvai sakė, kad grįžti buvo jų apsisprendimas. Ar tikrai taip? Manau, kad tėvams buvo kilę įvairių minčių, o gal ir bandymų ieškoti galimybių likti Lenkijoje, svetimame krašte, ar grįžti į Tėvynę, bet svetimų okupuotą. Žinoma, sovietų NKVD, jų repatriacijos tarnyba nesnaudė. Mus jie laikė TSRS piliečiais, kurie privalo grįžti į Sovietų Sąjungą. Tėvo

darbas lenkų kariuomenėje mus kažkiek saugojo. Gal tiesioginių reikalavimų grįžti ir nebuvo, bet vartant kelis likusius dokumentus atrodo, kad saugumo tarnyba mūsų iš akiračio neišleido. Lenkų viešo saugumo tarnybos provokacijos, o vėliau ir tiesioginiai užpuodinėjimai vyko dalyvaujant ir sovietų saugumo darbuotojams. Nežinau, kokių tikslu, o gal NKVD spaudžiamas, 1945 metų vasaros pabaigoje Tėvas buvo nuvažiuavęs į Varšuvą, lankėsi Tarybų Sąjungos ambasadoje repatriacijos į Lietuvą klausimu. Matyt, ten gavo gražių, „saugių“ pažadų, nes vėlesniame savo pareiškime rusų ambasados atstovui rašė, kad, „nepaisant asmeninio jūsų patikinimo dėl saugios repatriacijos, vis dėlto mane apiplėšė, netgi dalyvaujant valstybės tarnautojui NKVD karininkui“. Būnant Varšuvoje, Tėvui kilo mintis slapčia aplankyti Lietuvą ir pasiaiškinti, kaip ten žmonės gyvena. Varšuvos geležinkelio stotyje susirado traukinį, važiuosiantį į Kybartus. Susitarė su garvežio mašinistu, kad leis jam, pasislėpusiam tarp anglių, nuvažiuoti į Kybartus. Nuvažiuoti pavyko. Toliau jau pėsčiomis nuėjo į Pūstelnikų kaimą netoli Kudirkos Naumiesčio į Prano Mašiotų tėviškę pas Joną Kudirką, Mašiotų sūnėną, tikėjosi, kad jis tebegyvena. „Vežimų“¹⁹ dar nebuvo. Žmonės gyveno kad ir sunkiai, bet savose sodybose, dirbo savo žemę. Laimingai sugrįžęs, Tėtis papasakojo apie kelionę ir patirtus įspūdžius. Jie gal neatrodė labai niūrūs. Tuo metu aštrėjo santykiai su sodybos sargybiniais, lenkų vietos saugumo – policijos atstovais. Prasidėjo įvairios provokacijos, kad net Tėvo viršininkui pulkininkui *Felistak* 1945 m. rugpjūčio 15 d. teko rašyti tėvo charakteristiką ir jį apginti. Charakteristika yra išlikusi. Pirmas įžūlus ir šeimą pribloškęs atvejis įvyko 1945 m. lapkričio 2 d. Kaip skunde rašo Tėvas, į mūsų butą atvyko jam pažįstamas *Walcz* miesto lenkų saugumo tarnybos vairuotojas kartu su lenkų karininko uniformą dėvinčiu asmeniu. Apkaltino tėvą esant ne lietuviu, o vokiečiu, namuose padarė kratą, paėmė dalį daiktų, maisto produktų, lenkiškų, vokiškų, lietuviškų pinigų, net tarnybinį antspaudą. Tėvą išsivežė ir uždarė rūsyje. Manau, apie incidentą buvo pranešta tėvo vadovybei, nes, kaip jis pats rašo, „po pasiaiškavimo iš rusio jį paleido“. Dalį daiktų grąžino, bet negrąžino maisto produktų, nes juos suvalgė, negrąžino ir rūbų, radijo aparato. Negrąžino vokiškų pinigų, pareiškė, kad jie jam nebereikalingi. Yra likęs 1945 m. lapkričio 15 d. Lenkijos Saugumo ministerijos raštas, adresuotas *Stadsee* sargybai, kuriame nurodoma: „grąžinti Andriūšiui dvejus trumpus kailinius, paimtus revizijos metu. Neįvykdžius įsakymo, bus baudžiami.“ Koks buvo lenkų saugumiečių „išsiaiškinimas“, nežinau, bet jau po trijų dienų – 1945 m. lapkričio 5 d. tėvas rašo Lenkijos kariuomenės vadovybei prašymą atleisti jį iš einamų pareigų, motyvuodamas nesutarimais su vietos sargyba.

1945 metų vasaros pabaigoje Lenkijos Gynybos ministerija nusprendė savo pagalbinį ūkį *Stadsee* likviduoti, tad tėvams atsirado problema dėl naujo darbo ir gyvenimo. Tuo metu jau vyko mūsų šeimos puolimai, lenkų vietos saugumo provokacijos, gal ir rusų emigracijos tarnybai prisidedant. Visa tai paskatino tėvus rimtai galvoti apie grįžimą į Lietuvą. Spalio mėnesį prasidėjo ūkio likvidavimo darbai. Iki gruodžio mėnesio turėjo būti baigta ūkio inventorizacija ir ūkis likviduotas, o tėvas iš darbo atleistas. 1945 metų rudenį tėvas dar nebuvo iš darbo atleistas, bet kalba apie grįžimą į Lietuvą su rusų repatriacijos tarnyba ar lenkų saugumu buvo, nes dar 1945 m. lapkričio 17 d. raštu Juozas Andriūšis prašo Kašalino vaivadijos vaivados leisti jam su šeima gyventi Kašalino vaivadijos Valčio (*Walcz*)

¹⁹ Trėmimų į Sibirą.

rajone per žiemą, „kad pasiruoštų į tolimą kelionę“. Įdomu, kad tame pačiame prašyme tėvas aprašo savo nuveiktus darbus Lenkijoje – išgelbėtus orchidėjų šiltnamius, vadovavimą ūkiams. Taip pat rašo savo pasiūlymą, kad abu su žmona kaip agronomai galėtų suteikti naudos Lenkijos žemės ūkiui. Ar tai ne delikatus prašymas pasilikti Lenkijoje? Atsakymą į šį prašymą tėvas gavo tik po dviejų mėnesių, 1946 m. sausio 19 d. Atsakymą atsiuntė jau Lenkijos vyriausybės atstovas *Walcz* sričiai. Jame rašoma, kad: „Atsakant į 1945. 11. 17 raštą piliečiui Andriušiui su šeima leidžiama būti Lenkijos Respublikoje iki 1946. 03. 31“.

Tėvą iš ūkio atleidus, pasikeitė mūsų adresas – vietoj *Stadssee* dokumentuose liko *Buchvald 22* – tai Tėvo karinio dalinio būstinė prie *Walcz* miesto. Neprisimenu, bet turbūt prieš išvykstant buvom ten perkelti. Visas tas pasiruošimo kelionei į Lietuvą laikotarpis mano atmintyje labiausiai išsityrynė. Remiuosi tik išlikusiais dokumentais. Dar 1946 m. sausio mėnesį tėvas raštu kreipiasi į SSRS konsulatą Varšuvoje, norėdamas išsiaiškinti, kokios yra galimybės grįžti į Lietuvą. Rašte aiškina savo nuosavybę turįs vežimą, arklius, dar atsivežtų ir čia įsigytų daiktų bei senus ligotus tėvus, todėl grįžti galėtų savo jėgomis, kaip ir buvo atvykęs. Taip pat rašo, kad „šiuo metu esantis tarnybų neorganizuotumas, savivalė, kada kiekvienas įsakinėja, kaip jam norisi, ir elgiasi, kaip nori, neduoda tikrumo išlikti nenukentėjusiam. Kad išliktų, gal geriau nejudėti iš vietos, dirbti kad ir blogesnę darbą, pakentėti ir palaukti, kol neramumai susireguliuos.“

Atidėti išvykimą nepavyko. Nespėjus išvažiuoti buvom dar kartą apiplėšti. Yra likęs tėvo 1946 m. kovo 27 d. rašytas pareiškimas, teisingiau sakant, skundas SSRS Atstovybės įgaliotiniui repatriacijos reikalams, kuriame jis rašo: „ruošiantis išvykimui į Lietuvą 1946 m. kovo mėn. 22 dieną *Walcz* miesto lenkų saugumo atstovai vakare atvykę į mūsų namus ir naudodami jėgą gumine lazda įvykdė antrą šeimos užpuolimą“. Šios įstaigos vairuotojas ir karininkas lenkų kariuomenės uniforma po įžanginio pokalbio pareikalavo pinigų, pirmiausia, aukso, motyvuodami tuo, kad šeima išvyksta jau rytoj, kovo 23, todėl neturi teisės likviduoti asmeninį turtą ir jį pardavinėti, nors Tėvas turėjo lenkų kariuomenės duotą raštą, patvirtinantį jo nuosavybę, ir leidimą išsivežti turtą. Atvykusiųjų reikalavimui paprieštaravus, Tėvas buvo išvežtas į lenkų saugumo įstaigą, kurioje dar buvo šioje įstaigoje dirbantis rusų atstovas. Vėl tyčiojosi, grasino gumine lazda, areštu, krata namuose. Galiausiai Tėvas buvo priverstas atiduoti turėtus pinigus ir pasakyti, kur paslėpti kiti pinigai. Naktį saugumiečiai parvežė Tėvą į namus. Vėl darė kratą, paėmė rūbus, maisto atsargas, rastus pinigus – tarp jų buvo ir auksinių rusų caro laikų monetų. Krėtė ir mamą. Paprašius duoti paimtų daiktų aprašą – protokolą, Tėvą tik sarkastiškai išjuokė. Savo rašte SSRS įgaliotiniui repatriacijos klausimais Tėvas rašo, kad toks savavališkas elgesys neturi teisinio pagrindo. Skunde rašoma: „kaip Lietuvos SSSR pilietis kreipiuosi į Jus, SSSR įgaliotinių repatriacijos klausimais, dėl šio tyčinio neteisėto elgesio ir prašau Jūsų išsiaiškinti: 1. *Walcz* saugumo elgesį mano atžvilgiu, 2. padėti susigrąžinti paimtus daiktus.“ Atsakymo į šį raštą neturiu, o paimtų daiktų tėvai neatgavo. Grįžti į Lietuvą savo jėgomis nebuvo leista. Ką siūlė rusų atstovybė ar kokius davė nurodymus, nežinau.

Antrojo pasaulinio karo metais Vokietijoje atsidūrusius lietuvius sovietai laikė SSRS piliečiais ir stengėsi juos grąžinti į Lietuvą kaip TS Respubliką. Tam tikslui dar karo metu prie fronto linijų buvo įsteigti surinkimo–persiuntimo punktai, kuriuose dirbo NKVD žmonės. Juose lietuviai buvo apklausiami, iš kur esą ir kaip atsidūrė Vokietijoje, bei organizuojamas

jų pargabenimas į Sovietų Sąjungą. Po registracijos ir pirminės apklausos grįžtantieji būdavo nukreipiami į patikrinimo-filtracijos punktus, juose buvo vykdomas išsamesnis politinio lojalumo Tarybų Sąjungai patikrinimas ir kartu sprendžiamas žmogaus likimas. Filtracijos punkte NKVD sprendė, ar grįžtantįjį nukreipti į ankstyvesnę jo gyvenamą vietą, siųsti į kariuomenę ar į filtracijos lagerius. Visi grįžtantieji privalėjo praeiti filtracijos-patikrinimo punktą ir, tik turėdami jų duotą pažymą, galėjo registruotis gyvenamoje vietoje Lietuvoje bei gauti darbą. Mūsų šeima patikrinimą praėjo Lenkijoje. Yra likusios NKVD filtracijos tarnybos pažymos, išduotos mūsų šeimos suaugusiems. Aš ir ligota močiutė įrašytos į mamos pažymą. Bandysiu aprašyti pažymą arba asmens patvirtinimą, duotą Tėvui: pažymą išdavė *Torun* (Torunės) miesto NKVD SSSR patikrinimo-filtracijos komisija 1946 m. balandžio 11 d., Nr. 13838. Galiojimo terminas – iki 1946 m. gegužės 15 d. Duota Andriuišui Juozui, Juozo, gimusiam 1898 m. Lietuvos SSR, Naumiestyje, Šakių apskrityje. Pažyma patvirtina, kad jis atvykęs iš *Deutsch-Krone Buchvald* kaimo, nuo 1946 04 11 iki 1946 04 12 buvo surinkimo-patikrinimo punkte Nr. 102 ir vyksta į nuolatinę gyvenamą vietą – Virbalį Vilkaviškio apskr., Lietuvos SSR. Atvykus į gyvenamąją vietą, pažyma turi būti atiduota vietos NKVD organams dėl pašalpos ir gyvenamosios vietos patvirtinimo. Tokios pažymos buvo duotos mamai, tėvui ir seneliui. Atvykus į Lietuvą, pažymos registruotos Kybartuose, vėliau Kauno repatrijuojamųjų priėmimo paskirstymo, priėmimo, aprūpinimo punktuose.

Tėtis ieškojo galimybių, kad galėtume grįžti išvengdami repatriacijos tarnybos paslaugų. Arkliais grįžti neleido, liko galimybė parvažiuoti traukiniu. Tėvas rašė Lenkijos Nuosavybės grąžinimo ministerijai, sovietų konsulatui prašymus skirti prekinį vagoną grįžimui į Lietuvą, nurodydamas, kad turi arklį, vežimą, senus sergančius tėvus, kurie savarankiškai traukiniu vykti negali. Vagoną kelionei iki Kybartų gavo. Nors veikė tiesioginė Lenkijos–Sovietų geležinkelio linija, tačiau keleivių ir vagono dokumentaciją abi šalys tvarkė atskirai. Turiu tik Lenkijos geležinkelio tarnybos 1946 m. kovo 20 d. duoto važtaraščio dublikatą, išduotą Juozui Andriuišui. Jame nurodoma, kad „skirtas vienas vagonas, vykstama į SSSR, į Insterburgą, pro Torunę, Olštyną, Gierdavą. Atsiskaitymus už pravažiuotus 416 kilometrų (Lenkijos teritorijoje) ir muitinės patikrą praeiti Gierdavos stotyje.“ Pagal žemėlapi, visai šalia – rusiška geležinkelio stotis *Żeleznodorożnyj*; matyt, ten buvo rusų muitinė, žinoma, reikėjo praeiti ir ją. Tėvas lenkų traukinio važtaraštį pasirašo 1946 m. balandžio 8 dieną. Kur įlipom į mums skirtą vagoną, neprisimenu, bet manau, kad tai buvo *Walcz* geležinkelio stotis. Į tą patį vagoną buvo patalpintos dar kelios šeimos. Jos nuo mūsų vagono buvo atskirtos aklina siena. Mes su tomis šeimomis neturėjom jokio kontakto. Gal tik tėtis bendravo, nes radau kelis bendrus dokumentus. Gal tėvui buvo pavesta juos tvarkyti? Yra likęs 1946 m. kovo 16 ar 20 d. surašytas bendras visų šeimų vežamų daiktų sąrašas, Lenkijos Respublikos vyriausybės įgaliotinio *Walcz* sričiai pažyma, patvirtinanti, kad „iš Tarnybos pusės nėra jokių kliūčių paimti minėtus daiktus Lietuvos piliečiams repatriantams Andriuišui, Legotai Jonui ir Lozoraitienei“. Yra kartu vykstančių asmenų sąrašo juodraštis, kuriame pažymėta, iš kur atvežti ir kur vyksta. Sąrašė Jono Legotos ir Onos Lozoraitienės šeimos, iš viso 10 asmenų. Jie į traukinį atvyko ar buvo atvežti iš Karaliaučiaus Noj Štettino apskrities. Visi vyko į Vilkaviškio apskritį. Sąrašė su mūsų šeima – 15 asmenų. Iš jų 6 vyrai – 3 suaugę, 3 vaikai ir 9 moterys – 6 suaugusios ir 3 vaikai. Nors keliavome viename prekiniam vagono, bet, kaip minėjau, buvom atskirti aklina siena ir įėjimai, pažymėta, – atskiri.

Matyt, toks buvo valdžios nurodymas. Tėvai nenorėjo man apie tuos žmones nieko sakyti, tik paaiškino, kad su jais susitikti negalima. Net ir atvykus į Kybartus, buvom vieni nuo kitų atskirti.

Pasiruošimo kelionei smulkmenų neatsimenu. Žinoma, visus reikalus tvarkė tėvas. Tikriausiai prie traukinio atvažiavom savu arkliau ir vežimu. Prisimenu jau pakrautą vagoną, tiksliau, mums skirtą jo dalį. Jame tilpo išardytas vežimas, arklys, dėžė su keletu vištų, pašaras, mūsų daiktai ir maistas, mes, penki žmonės – tėvo tėvai ir mes trys. Miegojom ant sukrautų daiktų. Valgėm, ką turėjom, bet kur ir kaip buvo verdamas maistas, neatsimenu. Tik prisimenu, per Velykas mama išvirė kiaušinių, kuriuos padėjo mūsų vežamos vištos, ir taip paminėjom šventę.

Mūsų vagonas dažnai buvo perkabinamas nuo vieno prie kito traukinio. Kartais kurią laiką ir pastovėdavo. Nors važtaraštyje buvo nurodyta galutinė stotis *Insterburg*, bet ir pervažiavus Lenkijos sieną ir vėliau į kitą vagoną perkelti, dar toli buvo iki kelionės pabaigos Kybartuose. Matyt, geležinkelio dokumentaciją tvarkė atskirų valstybių instancijos. Kiek dienų važiavom, nežinau, gal 3–5 dienas, gal ir ilgiau. Nuo filtracijos tarnybos duotos pažymos iki registracijos Kybartų milicijoje praėjo 13 dienų. Į Kybartus atvykom turbūt ryte, tėtis skubėjo tvarkyti dokumentų, o mums liepė skubiai iškrausti daiktus. Sakė, kad reikia kuo greičiau išvykti iš stoties teritorijos, manau, bijojo, kad vietos NKVD nesugalvotų dar kokių nurodymų. Tėvukas su mama sumontavo atsivežtą vežimą, sukrovė daiktus, pakinkė arklį. Tėtis surado ar jam nurodė šeimą, pas kurią galėtume laikinai apsistoti – tai nedidelė sodyba prie Kybartų. Iki šiol prisimenu šeiminių Orentų pavardę, bet vietovės nerasčiau. Pas juos gyvenome gal mėnesį. Į senelių ūkį Miknaičius prie Kudirkos Naumiesčio vykti bijojom. Seneliai dar 1940 metais buvo įtraukti į vežamų žmonių sąrašus, nes buvo laikomi buožėmis. Apie senelių sodybą Miknaičius nebuvo užsimenama jokiame tuometiniame dokumente, nebuvo sakoma nei rusų, nei lenkų kariškiams.

Gyvenimas tęsiasi

Sugrįžom į Lietuvą balandžio mėnesį. Pagal duotas filtracijos komisijos pažymas, 1946 m. balandžio 25 d. tėvai registravosi Kybartų NKVD tarnyboje, milicijoje. Tėvas ieškojo darbo ir vietos nuolatiniam gyvenimui. Saugumo sumetimais darbo ieškojo toliau nuo gimtųjų namų ir buvusių darboviečių Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės apylinkėse. Nauji kaimynai juk nežino tavo praeities, tad mažiau žinių ir NKVD tarnybai. Darbo ieškojo Kaune ir Vilniuje, o norint ten nuvažiuoti, turėjo gauti VRLK (Vidaus Reikalų Liaudies komisariato) Kybartų milicijos leidimo. Nežinau, ar toks leidimas buvo reikalingas tik buvusiam repatriantui, ar visiems gyventojams, vykstantiems į kitą rajoną. Leidimą tėvas gavo. VRLK leidimas – „vykti iš Virbalio stoties iki Vilniaus ir atgal. Kelionės tikslas – Žemės ūkio ministerija.“ Leidimas galiojo 15 dienų. Nežinau, ar sugrįžus vėl reikėjo prisistatyti milicijai.

1946 m. gegužės 25 d. darbą gavo Kauno botanikos sode, kuris tuo metu priklausė Lietuvos mokslų akademijai. Buvo įdarbintas jaunesniuoju moksliniu bendradarbiu.

Mama darbo negavo. Botanikos sodo administracija mums skyrė žinybinį butą. Atsivežėm savo daiktus, bet baldų neturėjom – nei lovų, nei stalo, nei kėdės, o buvom penkiese. Susirinkom kareivių išmestas geležines lovas, kai ką padovanojo žmonės. Patrankos šovinio rėmas tapo mano mokyklinių knygų lentynėle. Seneliai į savo ūkį grįžti bijojo ir beveik visus pokario metus gyveno su mūsų šeima. Darbą ir algą gavo tik tėtis. Kiti keturi šeimos nariai – išlaikytiniai. Tad pragyvenimas buvo sunkus. Botanikos sodas turėjo dirbamos ir moksliniams tyrimams skirtos žemės. Darbuotojai gaudavo žemės sau daržovių užsiauginti. Juk parduotuvėse maistas buvo parduodamas tik pagal korteles. Tėvai taip pat gavo žemės daržui. Nors buvo jau birželis, tėvai sodino ir bulves, ir kitas daržoves. Nors vietiniai netikėjo, kad vėlai pasodinus kas beužaugs, bet užaugo. Mūsų arklio botanikos sodas nepriėmė. Jį senelis atidavė savo sūnėnui, kuris turėjo mažą ūkelį netoli Šakių. Tėvai nusipirko karvę. Ją leido laikyti botanikos sodo tvarte ir davė pašaro, o tai buvo didelė parama mūsų šeimai. Dalį pieno mama nešdavo parduoti į Kauno miestą, kad nors kelis rublius uždirbtų. Gyvenom nuo algos iki algos. Atsimenu – dažnai mėnesio pabaigoje mama eidavo pas kaimynus pasiskolinti pinigų, kad maisto korteles išpirkti galėtų. Naujam mėnesiui atėjus, reikėjo ir skolą grąžinti, ir patiems prasimaitinti, taigi vėl nauja skola. Man visą likusį gyvenimą liko baimė ką nors skolintis.

Pradėjau lankyti gimnaziją. Man ir seneliams tėvai prisakė, kad apie kelionę į Vokietiją nekalbėčiau nei su draugais, nei mokykloje su bendraklasiais ar mokytojais. Šito priesako laikiausi ir vėliau, būdama studentė ir jau dirbdama. Turėjau pradžios mokyklos baigimo pažymėjimą. Man kelionėse vieni mokslo metai paėjo niekais. Kad spragą užtaisyčiau ir būčiau priimta į antrąją gimnazijos klasę, papildomai tikrino žinias. Išlaikiusi egzaminą, tapau Kauno mergaičių V vidurinės mokyklos mokinė. Vėliau dalis mergaičių buvom perkeltos į Kauno IV vidurinę mokyklą, kurią ir baigiau. Rodos, reikėjo mokyklai pateikti ir autobiografiją. Ją, žinoma, parašiau neminėdama išvykos į Vokietiją. Tuo metu V vidurinė mokykla buvo Kauno centre, Miško gatvėje, o gyvenom Fredoje, botanikos sode. Visas būrys Fredos vaikų eidavom pėsčiomis į miesto mokyklas. Žiemą ledu, per užšalusį Nemuną, vasarą per laikiną pontoninį tiltą. Blogiausia būdavo rudenį ir pavasarį, kai Nemunu „ižas“ (ledai) eidavo. Tokiu metu geležinkelio tilto sargybiniai būrelius žmonių tam tikromis valandomis per geležinkelio tiltą pervesdavo ar specialiu prekinio vagonu perveždavo. Tokiu laiku mane pagyventi priimdavo Kaune gyvenantys giminės.

Botanikos sode tėtis dirbo neilgai. Kodėl keitė darbą, nežinau, gal ieškodamas ramesnės darbo vietos, kad mažiau užkliūtų nepageidaujamiems asmenims į akis ir nesusidurtų su NKVD, jei būtų sekamas. Gal todėl, kad naujoje darbo vietoje galėjo atsirasti darbo ir mamai. Tėvai tokiais rūpesčiais su manim nesidalindavo. Taip 1948 m. kovo 20 d. Andriušis iš jaunesnio mokslinio bendradarbio pareigų buvo atleistas pačiam prašant ir jau balandžio mėnesio 1 d. buvo paskirtas Žemės ūkio ministerijos respublikinės daržovių kultūrų veislių tyrimų inspekcijos Kauno filialo bandymų punkto vedėju. Kaip dabar suprantu, tas veislių tyrimo punktas buvo naujai Kaune įkurtas inspekcijos padalinys. Jam buvo reikalingas žemės plotas bandomosioms daržovėms auginti ir patalpa raštvedybai, gautų duomenų įvertinimui. Žemė bandymams buvo skirta iš Fredos sodininkystės technikumui, vėliau iš „Dainavos“ kolūkio. Dabar toje vietoje, kur buvo kolūkis – Kauno miesto

Dainavos mikrorajonas. Bandymų punktas raštvedybos darbams vietos neturėjo. Skaičiamai ir atskaitos buvo rašomos punkto vedėjo bute.

Botanikos sodo žinybiniame bute gyventi nebegalėjome. Iš kilo gyvenamos vietos problema ne tik šeimai, bet ir žinybai. Dėl to patalpomis rūpinosi ir tėvai, ir respublikinė Daržovių veislių tyrimų inspekcija. Buvo rašomi raštai Kauno miesto Vykdomojo komiteto Požėlos rajono butų ūkio valdybai prašant skirti butą šeimai, o kartu ir bandymo punkto veiklai. Buto negavom. Teko nuomoti privatų namelį tuometiniame Birutės kaime. Greitai iš kilo kažkokie nesklandumai su namo šeimininku, čia išgyvenom tik apie metus. Kaune, Perkūno alėjoje, buvo mamos tėvų nedidelis medinis namelis, tuo metu užimtas rusų kariškių. Jį atgauti tėvai bijojo, nes mamos tėvas Motiejus Čepas buvo Nepriklausomos Lietuvos vyriausiojo tribunolo pirmininko pavaduotojas, nors tuo metu jau pensininkas, bet Kaune žinomas žmogus, tad nežinia ką apie jį žinojo ir manė tarybinis saugumas. Tęsiantis gyvenamos vietos problemoms, mamos tėvų namelis Perkūno alėjoje žadino ryžtą jį atgauti, nors mamos sesers šeima, bijodama saugumo, tam prieštaravo, tėvus atkalbinėjo. Prisimenu – kartą einant Perkūno alėja, mama pasiryžo pasibelsti į senelių namo duris. Mus įleido rusų pulkininkas Durovas. Sužinojęs, kad mama yra namo savininko dukra ir dabar neturinti kur gyventi, paklausė, kodėl negyvenam šiame name. Mama paaiškino, kad bijom, nes turintys namą laikomi buožėmis ir vežami į Sibirą. Apie senelio buvusį darbą, žinoma, mama neaiškino. Pulkininkas nusišypsojęs mamą ramino, kad toks mažas namelis – ne buožių turtas, ir paskatino ieškoti galimybių jį atsiimti iš rusų karinio dalinio priklausomybės. Jis pats su šeima iškeliamas į kitą darbo vietą, į Rusiją, taigi gera proga namą atgauti iš karinio dalinio žinios. Žinoma, visai neaišku, kaip jis būtų kalbėjęs, jei nesiruostų iš Kauno išvažiuoti.

Tėvai apsisprendė ieškoti galimybių namelį atgauti. Mamos tėvo, namelio savininko, Kaune nebuvo. Tuo metu jis gyveno pas kitą dukrą. Mamai pavyko miesto valdžiai ir kariniam daliniui įrodyti, kad ji yra savininko dukra, ir namą atgavo. Kariniam daliniui priklausė ne tik namas, bet ir tenai buvęs inventorių, baldai. Karo metais namelio gyventojai keitėsi, gyveno svetimi žmonės, naudojosi tuo, kas jame buvo ir daiktus po truputį išnešiojo. Likę buvo vos keli baldai, virtuvės spinta, stalas, sofa ir dailininko Antano Žmuidzinavičiaus paveikslas – Tribunolo teisėjų dovana seneliui jo septyniasdešimtmečio proga. Norint juos atgauti, iš karinio dalinio reikėjo išpirkti. Kiek reikėjo mokėti, nebežinau. Mama, žinoma, išpirko. Vėliau sandėliuko pastogėje tarp sumestų žurnalų ir laikraščių radau įremtų mano prosenelių fotografijų, dėdės Vytauto Čepo – Kauno „Aušros“ gimnazijos, VDU baigimo fotovinijetes ir jo teisės mokslų daktaro disertaciją, rašytą 1938 metais Kauno Vytauto Didžiojo universitete.

Taigi tėvų rūpesčių dėka 1949 metų pavasarį apsigyvenom senelio Motiejaus Čepo name Perkūno al. Nr. 8. Prie namo buvo nemažas žemės sklypas, senelio išpirktas iš valstybės. Kartu apsigyveno tėtės tėvai, kurie į savo ūkį bijojo grįžti.

Gyvenimas lyg ir įgavo normalų ritmą. Abu tėvai dirbo bandymų punkte, kurio visa „kontora“ buvo mūsų namuose, o laukai miesto pakraštyje, dabartiniame Dainavos mikrorajone. Aš mokiausi Kauno IV vidurinėje mokykloje (dabar Dariaus ir Girėno gimnazija). Tačiau laikai buvo neramūs – suėmimai, tremtys. Buvau pamokyta apie ankstesnę gyvenimą niekam nepasakoti. Gaila, daug istorijos detalių nuėjo užmarštin.

Sugrįžus į Lietuvą, rūpėjo artimųjų likimai – pradėjom ieškoti giminių, draugų. Juk karas visus išbarstė. Vieni buvo likę senose gyvenimo vietose, kiti pasitraukė į kitus Lietuvos kampelius ar į svetimus kraštus, dar kiti – išvežti į Sibirą. Tiek tarp Lietuvoje gyvenančių, tiek tarp Vakaruose buvusių tvyrojo baimė dėl savo ar artimųjų likimo. Išvykusieji į Vakarus ir negrįžę sovietų buvo laikomi priešais, tad bendravimas su jais buvo pavojingas. Žmonės, turintys giminių užsienyje, galėjo būti palaikyti Tarybų Sąjungos priešais. Į užsienį siunčiami laišakai buvo tikrinami, tad rašiusieji, bijodami cenzūros išaiškinimo, laiškus rašė labai atsargiai parinkdami žodžius. Pirmieji laišakai giminėms dažnai būdavo siunčiami ne tikra siuntėjo pavarde arba per kitus artimus asmenis. Pirmas tėtės brolio dėdės Jono Andriušio laiškas iš Vakarų Vokietijos mus pasiekė 1947 metais. Gaila, jo nebeturiu. Nežinau, kaip laiškas mus, gyvenančius botanikos sode, surado ir viso jo turinio neatsimenu, tik tai, kad keikсноjo Amerikos valdžią, mano šeimos įsitikinimu, tik tam, kad „paglostytų“ okupantus, kad laiško turinys mažiau kliūtų cenzūrai. Bet džiaugėmės, kad tėtės brolis ir su mumis vykusios Dirvenskių šeimos nariai yra gyvi.

Tėtės brolis Jonas Andriušis į Vokietiją išvažiavo vienas dviračiu. Išliko tėvo siųstas atsakymas į jo laišką. Turinys lakoniškas, neminint pavardžių, rašoma „užtenka žinot, kad sveiki ir gyvi – ir to gana“. Laiškas siunčiamas išgalvota pavarde, o vietoj vardo rašoma „dėdei Jonui“. Kaip siuntėjas tėtis pasirašo irgi ne savo tikra pavarde, o Juozu Miknaičiu, o tai – jo gimtinės kaimo pavadinimas, tikintis, kad gavėjas atpažins siuntėją. Gyvenamos vietos adresą nurodo taip pat netikrą – Kaunas, Stalino pr. 29, nors niekada tokiu adresu negyveno.

Aš pirmą tetos laišką ir siuntinį gavau 1955 metais per tolimus gimines, kurie tuo metu gyveno senelių Andriušių karo apgriautame ūkyje. Man juos perdavė jų dukra. Matyt, teta bijojo pakenkti man, studentei. Mama laiškuose su broliene viena kitą vadino pusseserėmis. Naudojosi Amerikoje gimusios ir ten užaugusios giminaitės adresu ir pavarde.

Mūsų šeimos kelionė į Vokietiją, mano supratimu, skaudžių pėdsakų tolesniam gyvenimui nepaliko. Skaudžių išgyvenimų ir vėliau teko nemažai patirti, bet tai jau kita tema. Gal tokia lemtis ar Dievo valia, kad per karo baisumus ir okupaciją pavyko išgyventi. Kaip klostėsi kitų su mumis iš Lietuvos išvykusių likimas, ne ką nežinau. Po karo ir Vokietijos padalinimo į okupacines zonas tie pasitraukusieji, kurie pateko į rusų kariuomenės kontroliuojamą zoną, daugelis prievarta, rečiau savo noru grįžo į Lietuvą. Patekę į Vakarų kontroliuojamas zonas ilgainiui pasklido po visą pasaulį. Ona Dirvenskienė su sūnumi ir dukra, paskutiniu momentu sužinoję, kad Erfurto miestas tenka sovietų „globai“, dar spėjo pasitraukti į vakarų pusę ir galiausiai atsidūrė Amerikoje. Visi dirbo, vėliau vaikai baigė mokslus. Sūnus Rimantas Dirvonis Amerikoje dirbo tiltų inžinieriumi, projektuotoju. Tapo aktyviu Amerikos lietuvių sporto, krepšinio organizatoriumi, vienu JAV akademinio sporto klubo LITUANIKA steigėju, aktyviu visuomenininku. 1967 metais organizavo JAV lietuvių krepšinininkų kelionę į Lietuvą. Jo sesuo Danutė Dirvenskytė-Dulksnienė tapo ekonomiste, ištekėjo už Lietuvos generalinio štabo žvalgybos pulkininko Konstantino Dulksnio sūnaus Algimanto.

Į Vakarų pasaulį pateko dalis A. Sniečkaus šeimos. Motina Marija Sniečkuvienė ir vienos dukros šeima atsidūrė Vokietijos Hanau DP stovykloje. Sniečkuvienė ten, Vokietijoje, ir mirė. Dukros Kazimieros Kulikauskienės šeima atsidūrė Hanau DP stovykloje, liko

gyventi Vakarų Vokietijoje. Patekusios į rusų zoną Gražinos Sniečkutės-Gūžienės ir mirusio brolio ūkininko šeimos grįžo į Lietuvą. Gyveno Vilniuje. Jurgis Gūžys dirbo Žemės ūkio ministerijos Žemėtvarkos valdyboje. Domėjosi Lietuvos istorija, ypač krašto žemėtvarkos istorija.

Patys pirmi į Lietuvą sugrįžo mamos sesers Kubilių šeima. Jų kelionė namo buvo ilga, sunki, sudėtinga. Baigiantis karui, jie gyveno netoli Berlyno *Liuben Spreewald* mieste kartu su brolio Vytauto Čepo šeima. 1944 metų lapkričio mėnesį Kubiliams gimė sūnus. Kur toliau bevažiuosi su naujagimiui!

Vytautas Čepas su šeima spėjo pasitraukti. Jiems tai buvo svarbu, nes V. Čepas buvo Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto docentas, Valstybės Tarybos referentas civilinės teisės klausimais, aktyvus skautas, tad patekti rusų globon buvo pavojinga. Po karo dar Vokietijoje Vytautas Čepas dirbo Pabaltijo universiteto Teisių ir ekonomikos fakultete profesoriumi, dekanu. Aktyviai dalyvavo atkuriant Lietuvos skautų organizaciją. Detmoldo mieste, Vokietijoje, 1945 metais subūrė laikiną Lietuvos skautų sąjungos vadiją, buvo jos vadovas. Atsidūręs Amerikoje dirbo atsitiktinį darbą. 1963 m. pavyko grįžti į pedagoginę darbą Šiaurės Karolinos valstijos koledžuose.

Kubiliai į Vakarus nepasitraukė, svajavo grįžti į Lietuvą. Kartu su jais pasiliko ir senelis Motiejus Čepas. Ten juos ir užklupo rusų kariuomenė. Jų dukros Ramutės Kubiliūtės-Markevičienės keli to meto prisiminimų epizodai:

Kai rusai užėmė gyvenamą namą, naktį važiuvom į tolokai esančius ligoninės rūsius, matyt, ten buvo saugiau. Į ligoninės rūsius buvo sukelti iš aukštų sužeistieji, iš ten išvedinėjo ir šaudė gydytojus vokiečius, tardė vyrus. Pamenu siaubą, kai buvo išvestas tardymui tėtė ir ilgai negrįžo. Bet grįžo sveikas.

Laimei, Kubilius turėjo dar pirmos rusų okupacijos metu jam išduotą pažymą, kurioje ne tik lietuvių, bet ir rusų kalba buvo nurodyta, kad jis matininkas ir dalina žemę varginiesiems. Dar karui nepasibaigus, Kubiliai iš ligoninės rūsių susiruošė savarankiškai keliauti į Lietuvą. Tai galėjo būti 1945 metų kovo-balandžio mėnuo. Atrodo, NKVD surinkimo-persiuntimo punktai jų „neglobojo“. Savarankiška pusiau pėsčiomis kelionė truko ilgai – kelis mėnesius ar ilgiau. Dukra Ramutė Kubiliūtė-Markevičienė rašo: „Palikę ir tą nedaug ką turėjom kambaryje, ką galėjom susikrovėm į nedidelį sodo vežimėlį, kurį lenkdamasis nuo švilpiančių kulku, traukė tėtė. Juk su mumis 5 mėn. kūdikis, reikėjo šiokių tokių atsargų“. Vėliau Kubilių prie vežimo pakeitė jautis, kariuomenei netinkamas arklis ir net karvė. Sakė, karvė visai gerai: ne tik vežimą traukia, bet ir pieno duoda. Vežimėlyje tilpo tik reikalingiausi daiktai, Kubilienė su 5–11 mėn. sūnumi, dažnai Senelis, kartais dukra. Į vežimą netilpę, ėjo greta. Kubilius visą kelionę (beveik nuo Berlyno iki Panevėžio) ėjo pėsčias. Kada jie susidūrė su NKVD patikrinimo-filtracijos tarnyba ir ar susidūrė, nežinau. Yra tik 1945 m. rugsėjo 24 d. rusų kalba duota Žeimelio valsčiaus NKVD pažyma, kad „Čepas Motiejus, gimęs 1866 m., tikrai praėjo patikrinimo-filtracijos punktą Kybartuose ir atvyko į savo gyvenamą vietą, Diržių kaimą Žeimelio valsčiuje Jonišio apskrityje. Todėl jam leidžiama registruotis anksčiau nurodytu adresu. Pažyma galioja tik Žeimelio valsčiuje.“ Sugrįžę Kubiliai bijojo patekti į saugumo akiratį – juk Kubilius buvęs Ukmergės savivaldybės darbuotojas, matininkas, dalyvavęs vykdant žemės reformą, Kubilienė – žymaus

teisininko dukra. Teta kaip gydytoja surado darbą mažame, tolimame Pumpėnų miestelyje. Ilgai vienoje darbo vietoje stengėsi neužsibūti.

Tėvo tėvai į savo namus Miknaičiuose taip ir nesugrįžo. Per karą gerokai apgriauta gyvenvietė ilgainiui visai išnyko, tačiau vietovė ir dabar Andriušyne vadinama. Gyvenimas Kaune, kad ir pas sūnų, senelius slėgė, ypač Tėvuką. Močiutė – Mamytė mirė ir palaidota Kaune. Tėvukas, nors ir gyveno Kaune, bet dažnai važiuodavo į kaimą, sakydavo – „į savo kraštą“. Galiausiai ko ne slapčia išėjo pas savo sūnėną į Tarpučių kaimą prie Šakių. Ten ir mirė. Palaidotas Kudirkos Naumiesčio kapinėse.

Tėtis po karo gyveno vos 9 metus. Mirė 1955 m. sausio 20 d. dėl piktybinės kraujo ligos. Mamą 1954 m. suėmė ir nuteisė dėl komunistus smerkiančių eilėraščių. Jos byloje apie kelionę nėra minima. Aš 1953 m. baigiau vidurinę mokyklą, stojau į Kauno medicinos institutą – nepriėmė, buvau ne komjaunuolė. Apie kelionę stojamųjų egzaminų komisijoje neužsiminta. Tais, 1953 metais medicinos instituto vadovybė dėl kažkokių vidinių priežasčių ar susitarimų mums, 16 jaunuolių, gerai išlaikiusiems stojamuosius egzaminus, pasiūlė važiuoti mokytis į tuometį Leningradą, į Stomatologijos institutą jau be stojamųjų egzaminų, nors mes stojom į gydomąjį fakultetą. Kaune tais metais į stomatologijos fakultetą studentai nebuvo priimami. Sutikom, išvažiavom, bet stomatologais netapom. Po metų, dabar jau dėl Leningrado valdžios planų, mūsų Stomatologijos institutas buvo perkeltas į tuometinį Kalininą, dabar Tvėrės miestą, su visa profesūra ir pirmo, antro kurso studentais ir perorganizuotas į du fakultetus – stomatologijos ir gydomąjį. Mes tapom gydomojo fakulteto studentais. Atsirado galimybė tęsti mokslą Lietuvoje. Dauguma mūsų taip ir padarė – tęsti mokslo persikėlė į Lietuvą ir studijavo Kaune ar Vilniuje. Rusijoje liko trys merginos, ištekėjusios už rusų. Visi tapom gydytojais. Šitos studijų „peripetijos“ man išėjo į gerą, nes jeigu būčiau buvus priimta Kaune po mamos suėmimo, KGB žinyba būtų pasirūpinusi, kad politinių kalinių vaikai neužimtų vietos tarybiniuose universitetuose. Žinios apie mamos „nusikaltimus“ Leningrado ir Kalinino KGB tarnybos nepasiekė. Mamai grįžus iš kalėjimo, aš sugrįžau tęsti mokslo Kaune. Vis dėlto atgarsiai apie mamos kalinimą Kauno medicinos institutą pasiekė, bet žinios buvo netikslios, tad pavyko pasiaiškinti. Praėjus daugeliui metų, dirbant Kaune, mano įstaigos partijos sekretorė man pasakė, kad aukštų pareigų užimti negaliu, bet, manau, tai lietė mamos suėmimą, ne kelionę.

Taip baigėsi ši gyvenimo atkarpa. Gal lemtis ar Dievo valia, kad mūsų šeimai karo vargus pavyko išgyventi, visi likom gyvi.

Gyvenimas tęsiasi, nauji išgyvenimai, nauji rūpesčiai. Praėjusio karo ir pokario pergyvenimai nutolo. Gal šie mano prisiminimai bus įdomūs jaunesnei giminės kartai, nes mažai su jais dalinausi. Su artimaisiais apie tai pradėjom kalbėti pradėjus lankytis giminėms iš Vakarų pasaulio, Lietuvai atgavus Nepriklausomybę. Vėl susitikom su po pasaulį išsibarsčiusia gimine. Ano laiko prisiminimai per ilgus metus gerokai išsitrynę.